

פיצויים עונשיים בתביעה אזרחית נגרת להרשעה בפלילים

עונש של 19 שנות מאסר (מהן 17 לריצוי בפועל והיתר על תנאי). השותפים האחרים באונס נדונו ל- 16-17 שנות מאסר (מהן 15-14 בפועל), ואילו על הנאשם שהורשע בסיוע נגזרו 10 שנות מאסר (מהן 8 בפועל). המדינה דרשה לחייב את הנאשמים לשלם למתלוננת פיצוי כספי. בית המשפט סבר כי אף שמבחינה עקרונית המתלוננת ראויה לפיצוי, "תקופות המאסר הארוכות שהטלנו על הנאשמים ומצבם הכלכלי והסוציאלי הקשה, אינם מאפשרים חיובם בפיצוי כספי הולם" (פיסקה 12 לגזר הדין). לכן הוטלה על כל אחד מהנאשמים חובת פיצוי בסכום סמלי שבין 3,000 ל-10,000 ש"ח, לפי מידת מעורבותו במעשה. ב-30.12.2004 דחה בית המשפט העליון את ערעורם של חמישה מן הנאשמים, הן על ההרשעה והן על חומרת העונש, והמיר את הרשעתו של נאשם אחד בעבירות אינוס ומעשה סדום בהרשעה על סיוע לעבירות אלה (ע"פ 5673/04 **מזרחי נ' מ"י**, לא פורסם).

בת"א 209/05 **פלונית נ' מזרחי** דן בית המשפט המחוזי בחיפה (סגן הנשיא ש' ברלינר) בתביעה אזרחית נגרת להרשעה בפלילים, שהגישה קורבן האונס לפי סעיף 77 לחוק בתי המשפט. פסק הדין בתביעה זו ניתן ביום 1.5.2008. בתביעתה דרשה הקורבן, נוסף על פיצויים בשל נזקי הממון שנגרמו לה, פיצוי בסך 500,000 ש"ח עבור כאב וסבל, וכן פיצוי עונשי בסך 750,000 ש"ח. בית המשפט פסק בשני הסעיפים האחרונים סכום אחד של מיליון ש"ח. בהנחה שהפיצוי בגין כאב וסבל לא עלה על הסכום שנתבע בראש נזק זה, יוצא כי בית המשפט פסק פיצוי עונשי בשיעור שאינו נמוך מחצי מיליון ש"ח.

פסק הדין מדגים מספר קשיים שפסיקת פיצויים עונשיים עלולה לעורר, במיוחד (אך לא רק) במקרים שבהם התביעה האזרחית נגרת להרשעה בפלילים. הקושי העיקרי בענייננו נוגע לעצם פסיקתם של פיצויים עונשיים בתביעה אזרחית, בשל מעשה או מעשים שבגינם כבר הוטלה על הנתבע סנקציה פלילית. בעבר, שררה אי בהירות באשר למטרות הפיצוי העונשי. אולם, כיום, מקובלת הדעה כי המטרה אינה לפצות את התובע על נזק כלשהו, ממוני או בלתי ממוני, אלא לגמול לנתבע (מלשון "גמול" – retribution) ולגנותו על התנהגותו המחפירה כלפי התובע, להרתיע את הנתבע ויתר הבריות מהתנהגות דומה בעתיד ולשלוח מסר חינוכי לציבור

פרופ' רונן פרי,
הפקולטה למשפטים,
אוניברסיטת חיפה

ד"ר יהודה אדר,
הפקולטה למשפטים,
האוניברסיטה העברית

"פיצויים עונשיים" (punitive damages) הם סנקציה כספית שבית המשפט, בהליך אזרחי, עשוי להטיל על נתבע שהתנהגותו כלפי התובע התגלתה כחמורה במיוחד, מעל ומעבר לכל סכום שנועד לפצות את התובע על נזקיו. אף שהפיצוי העונשי מוכר בשיטות משפט מסוימות, ובכללן שיטת המשפט הישראלית, יש הגורסים כי מדובר בנטע זר במשפט הפרטי שמן הראוי לעקרו. בסוגיה זו לא נעסוק כאן. נניח לצורך הדיון שעצם קיומה של הדוקטרינה אינו שנוי במחלוקת. על בסיס הנחה זו נתמקד בכמה סוגיות יישומיות שמעורר פסק דין שניתן, לאחרונה, על ידי בית המשפט המחוזי בחיפה, ובו נפסקו פיצויים עונשיים בסכום נכבד. מטרתה של הרשימה היא להסב את תשומת הלב לסוגיות אלה, מתוך תקווה שיהא בכך כדי לסייע לבתי המשפט ולציבור עורכי הדין בטיפול עתידי בתביעות לפיצויים עונשיים.

בת"פ 313/02 **מ"י נ' מזרחי** הרשיע בית המשפט המחוזי בחיפה (אב בית הדין מ' נאמן והשופטים י' דר וא' שיף) חמישה נאשמים בעבירות אינוס, מעשה סדום וכליאת שווא. נאשם שישי הורשע בכליאת שווא ובסיוע לעבירות האינוס ומעשה הסדום. דובר באונס קבוצתי אלים ואכזרי במיוחד, שנעשה תוך ניצול מוגבלותה השכלית של הקורבן והסב לה נזקים פיזיים ונפשיים קשים. בגזר הדין, שניתן ביום 23.5.2004, הוטל על יוזם האונס

אלא פוגע ביכולת להעריך ולבקר את פסיקתו של בית המשפט, במיוחד במסגרת ערעור.

שנית, פסק הדין אינו מבחין בין הנתבעים השונים לצורך החיוב בתשלום עונשי, אלא קובע סכום אחד שכל הנתבעים חבים בו יחד ולחוד. דא עקא, הגשמת התכלית העונשית מחייבת הבחנה בין הנתבעים, בדיוק כשם שענישה פלילית מחייבת הבחנה בין שותפים לדבר עבירה, שדינם נגזר יחד בהליך פלילי. ענישה צריכה להתבצע על בסיס אינדיבידואלי: הסנקציה המוטלת על כל אחד מהנאשמים-נתבעים צריכה להתאים לחומרת מעשיו. הטלת אחריות יחד ולחוד לסכום אחד אינה מתיישבת עם תפישה זו.

שלישית, פסק הדין מטיל על הנתבעים חיוב בסכום שעולה עשרת מונים על כושר התשלום שלהם וגם צויין כי לעבריינים-הנתבעים אין כל רכוש. לא זו אף זו: כולם צפויים לתקופות מאסר ממושכות, שבמהלכן לא יוכלו לצבור רכוש וממילא, לא יהא ממה להיפרע. נסיבות אלה נזכרו אף בגזר הדין שקדם להליך האזרחי, כפי שהראינו בפתח הרשימה. זוהי דוגמא קלאסית לסיטואציה שבה המעוול עלול להתחמק מן החבות המוטלת עליו בהליך אזרחי בשל חדלות פירעון. אולם, בית המשפט קבע כי עובדה זו אינה מעלה ואינה מורידה לצורך קביעת היקף חבותם של הנתבעים: "אין לקחת בחשבון כי הממון לתשלום הנדרש אינו מצוי בידי הנתבעים, או כי נראה שגם לא יהיה ברשותם בעתיד" (פיסקה 10 לפסק הדין). לגישה זו, אולי, יש מקום בכל הנוגע לפיצויים "רגילים", אולם היא מעוררת קושי כשמדובר בענישה. הטעם פשוט: אם מטרתה של הסנקציה היא גמול או הרתעה, הנושא באחריות צריך לחוש את הסנקציה "על בשרו" אחרת לא ניתן לומר שהעברייין-המעוול קיבל גמול הולם, ונפגעת הרתעתם של עבריינים-בכוח, שעשויים להתחמק מן הסנקציה בנסיבות דומות. חיוב בנזיקין בסך כולל של יותר ממיליון ש"ח (יחד עם הפיצוי בראשי הנזק הממוניים), כפי שהשית בית המשפט על הנתבעים בעניין **מזרחי**, עלול בסופו של דבר להיות סנקציה רטורית-סמלית, אך לא יותר מכך. הטלת סנקציה כזו אינה משרתת את מטרותיו העיקריות של התשלום העונשי.

הרחב. נקדים ונאמר כי אם, אמנם, מטרתו של הפיצוי העונשי אינה לפצות את התובע, מוטב להשתמש במונח חלופי, שהמילה "פיצוי" נעדרת ממנו, דוגמת "תשלום עונשי" (כהצעתו של יהודה אדר). לגוף העניין, מטרת התשלום העונשי חופפות בעיקרן את מטרת הענישה הפלילית. לכן, חיוב בתשלום עונשי בתביעה אזרחית, במקרים שבהם הנתבע הורשע ונענש בפלילים בגין אותו המעשה, משמעו ענישת כפל. אם העברייין הורשע ונענש בהליך הפלילי על יסוד שיקולי גמול, הרתעה וחינוך, מטרת הענישה באו על סיפוקן. על כן, אין הצדקה ולכאורה גם אין צורך, לנצל את ההליך האזרחי לשם הטלת סנקציה נוספת שמטרותיה זהות. מנקודת המבט של עקרון הגמול, חריפות הסנקציה צריכה לעמוד ביחס ישר לחומרת המעשה. בהנחה שהסנקציה הפלילית מקיימת דרישה זו, החמרתה באמצעות תשלום עונשי תגרום לענישה בלתי מידתית. מנקודת מבט הרתעתית, אם העונש שהוטל בהליך הפלילי מרתיע דיו, החיוב בתשלום עונשי מיותר. איננו טוענים שקיים חשש להרתעת יתר שכן הפעילות בה עסקינן (עבירת אינוס) אינה פעילות שנהיה מוכנים לקבל בהיקף מסוים או תוך שימוש ב"אמצעי זהירות" מסוימים. זוהי פעילות פסולה שיש לבער. אבל ברגע שהוטלה סנקציה, המספקת את ההרתעה הנדרשת, והתועלת השולית שבהחמרת הסנקציה, במונחי הרתעה, היא אפסית, אין טעם בהחמרה כזו.

בדונו בערעור על הרשעתם וחומרת עונשיהם של הנאשמים במקרה דנן, הבהיר בית המשפט העליון (מפי השופטת חיות):

"העונשים שנגזרו על המערערים אינם קלים, אך יש בהם כדי לבטא באופן הולם את גודל הסלידה שמעוררים מעשי זוועה מעין אלה שביצעו המערערים במתלוננת. כמו-כן, מבטאים העונשים שנגזרו שיקולי גמול והרתעה. מעשים כאלה, הרומסים את גופה, את נפשה ואת כבודה של קורבן העבירה מקומם לא יכירם בחברה מתוקנת העומדת על משמר בטחונה ושלומו של הציבור החי בה" (פיסקה 9 לפסק הדין בערעור הפלילי).

מדברים אלה עולה, בבירור, כי לדעת בית המשפט מטרת הענישה אכן באו על סיפוקן בהליך הפלילי. לכן, הטלת עונש נוסף בהליך האזרחי מעוררת קושי רב. הקושי, בפסק דינו של בית המשפט המחוזי בחיפה, בולט במיוחד לנוכח העובדה שבית משפט זה דן בתביעה האזרחית במסגרת סמכות נגרת. לו התביעה האזרחית והאישום הפלילי היו נדונים בפני ערכאות שונות ניתן היה, אולי, לטעון שבית המשפט שדן בהליך האזרחי סבר כי הסנקציה שהוטלה על ידי בית המשפט שדן בהליך הפלילי לא הייתה מספקת ומשום כך, יש להוסיף ולפסוק תשלום עונשי. טענה כזו היא, כמובן, פרובלמטית, מכיוון שבית משפט שדן בעניין האזרחי אינו יושב כערכאת ערעור על גזרי דין של בית משפט הדן בעניין הפלילי. אבל פסיקת תשלום עונשי מעוררת תמיהה רבה במיוחד כאשר התביעה האזרחית נדונה במסגרת סמכות נגרת, על ידי אותו בית משפט שהכריע בהליך הפלילי. בית המשפט המחוזי בחיפה כבר פסק כי העונש הראוי הוא X . הכיצד יכול לבוא בית משפט זה ולטעון כי העונש הראוי הוא $X+Y$?

פסק הדין בעניין **מזרחי** מדגים מספר קשיים נוספים, הנוגעים לפסיקת תשלומים עונשיים בהליך אזרחי ואינם מיוחדים למקרים שבהם התביעה באה לאחר הרשעתו של הנתבע-הנאשם בפלילים בגין אותו המעשה. ראשית, פסק הדין אינו מבחין בין הסכום המשקף את נזקה הלא-ממוני של התובעת (פיצוי על כאב וסבל) לבין הסכום שנפסק כתשלום עונשי. פרקטיקה זו, אף שהיא נפוצה במחוזותינו, ראויה לביקורת. כשם שעל בית המשפט להפריד בין ראשי נזק שונים בתביעת הפיצויים עצמה, כך ראוי שיפריד בין סכומים שעניינם בפיצוי הנזוק לבין סכומים המיועדים להגשים תכליות אחרות (במקרה זה - תשלום עונשי). העדר הבחנה בין הסכומים לא רק מקשה על המתדיינים להבין את משמעות פסק הדין,